

SALIH JALIMAM

(Zenica)

SIDŽIL ZENIČKOG NAIBA KAO IZVOR ZA HISTORIJU ZENICE¹

Brojni su istraživački zahvati vezani za prošlost Zenice i njene okoline bogati temama i sadržajem, ali postoje i periodi o kojima se još uvijek tako malo zna i koji zahtijevaju seroznija traganja i strpljiva istraživanja.² Prije svega, nedostatak primarnih ali ponekad i sekundarnih historijskih izvora, uz manjak interesa za istraživanje, samo su dva razloga koja su ometala ili još uvijek su limitirajući faktor zbog kojih se znanje o prošlosti ovog grada smatra oskudnim.³ Svaki novi dokument ili podatak predstavlja dragocjenu pomoć u popunjavanju mozaika prošlih dešavanja u ovom gradu, te se ovom prigodom po prvi put koristi prvorazredni historijski dokument, sidžil zeničkog naiba iz 1170-1173. godine, inače sudski registar i zbirka raznih dokumenata zeničkog naiba bitnih za poznavanje tri važne godine za historiju ovog grada od 1757. do 1760. godine.⁴

Treba znati da se organizacija sudstva u Osmanlijskom carstvu bitno razlikovala od slične u mnogim evropskim srednjovjekovnim državama, posebno i zbog ključne činjenice da je kod Turaka sudska vlast bila odvojena od upravne.⁵ Inače, sudsku vlast obavljao je kadija ili njegov zamjenik ili

¹ Za izradu ovog rada korišten je materijal: Sidžil zeničkog naiba od godine 1170. do 1173. sa kasnijim bilješkama iz 1177/78. godine. Prijevod i regista izradio Fehim Dž. Spaho. Sarajevo, mart 1975. Rukopis pohranjen u Istorijskoj zbirci Muzeja grada Zenice.

² Uporedi najnoviji pokušaj: Salih Jalimam: *Prošlost Zenice do 1941. godine. Glavni tokovi društvenog razvoja*. Zenica 1996, str. 255.

³ Salih Jalimam: "Teme zeničke prošlosti". Iz knjige: *Prošlost Zenice do 1941. godine*, str. 5-24.

⁴ Sidžil zeničkog naiba broj 22, čuvao se u Arhivu Orijentalnog instituta u Sarajevu, gdje je, zajedno sa ostalom arhivskom građom izgorio u agresorskom napadu u maju 1992. godine. Fotokopije ovog dokumenta, napravlje novembra 1991. godine nalaze se u posjedu autora.

⁵ Thomas W. Arnold, *Povijest islama. Historijski tokovi misije*, El Kalem, Sarajevo 1989, str. 180-181. Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka* - Sarajevo 1997, str. 125-126.

zastupnik (naib), koji se inače bavio pitanjima šerijatskog prava, kao njegov zaštitnik ili izvršilac.⁶ Prema svim poznatim historijskim izvorima, zenička je nahija u vrijeme nastanka ovog sidžila, početkom druge polovine XVIII vijeka potpadala pod jurisdikciju travničkog kadije, te se u zeničkoj nahiji instalirala institucija zastupnika kadije - naiba.⁷ Potrebno je podsjetiti da se u hijerarhiji osmanlijske vlasti na najvišem nivou nalazio šejhulislam, zatim kazasker, te mulla dok su na najnižem mjestu bili kadija i njegov zastupnik - naib.⁸

Sticajem raznih okolnosti, dešavalo se to da su kadija i naib, pored redovnih obaveza u tumačenju šerijatskog prava, bili obavezni da se bave i mnogim drugim poslovima koji su počesto izlazili iz okvira sudske djelatnosti pa čak i poslova administrativne prirode. Tako su i podaci koje sadrže sidžili mnogo sadržajniiji i potpuniji u tumačenju historijskog dešavanja, te se s pravom smatraju prvorazrednim historijskim dokumentima. Prema kadiji i naibu upućivane su mnoge različite naredbe, upute i instrukcije, a skoro istu ili sličnu vrstu dokumenata su i oni izdavali.⁹

Sidžili zeničkog naiba (evidentirano ih je pet) obuhvataju vrijeme druge polovine XVIII i dio prve polovine XIX vijeka te predstavljaju prvorazredne dokumente koji sadrže dragocjene vijesti o prošlosti Zenice i njene okoline, ali i Travnika i nekoliko susjednih gradova (Kakanj, Visoko), a posebnu vrijednost imaju podaci važni za proučavanje političke, društvene, ekonomske, vjerske i kulturne prošlosti Zenice, ali i spomenutih gradova.¹⁰

Sidžil zeničkog naiba broj 22 sadrži ukupno 196 dokumenata, ponajviše su to prijepisi službenih akata koje je upućivala zvanična osmanlijska vlast, bilo centralna ili lokalna, prema nižim organima vlasti. U brojčanom pregledu najviše dokumenata odnosi se na vjenčanja koja su obavljena pred naibom, ovdje ih je 112, zatim je tu 31 bujruldija (pismena naredba bosanskog vezira), 9 murasela (akt kadije o nekom pitanju koje se tiče bujruldije), 3 deftera, 1 ferman, 3 ilama (kadijsko rješenje u vezi sa nekim izloženim sporom), 2 teskere (kadijska isprava). Ima i 12 žalbi, 3 potvrde, 3 dopisa, 1 naredba, 1 molba, 3 popisa troškova, 2 popisa taksit-i šitaijje, 1 razdioba taksita, 1 prikupljanje taksit-i sajfijje.¹¹ Zanimljivo je spomenuti da u

⁶ Mehmed Mujezinović, *Orijentalni natpisi u Zenici u njenoj okolini*. Rukopis u Istorijskoj zbirci Muzeja grada Zenica, Sarajevo 1975, str. 4.

⁷ Sidžil zeničkog naiba od godine 1170. do 1173. sa kasnijim bilješkama iz 1177/78. godine. Regesta izradio Fehim Dž. Spaho. Zenica 1975, str. 2. Rukopis u Istorijskoj zbirci Muzeja grada Zenice. U daljem tekstu: SZN.

⁸ Boris Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini do obnove Pečke patrijaršije*. Sarajevo 1990, str. 90-91; Josef Matuz, *Osmansko carstvo*. Izd. "Školska knjiga", Zagreb 1992, str. 97.

⁹ Salih Jalimam, op. cit. str. 44-45.

¹⁰ Sidžil zeničkog naiba broj 22, 23, 24 bili su u Arhivu Orijentalnog instituta u Sarajevu a dva sidžila u privatnom posjedu.

¹¹ SZN, (fotokopija)

ovom sidžilu nema, kao u drugim, nijednog hudždžeta (kadijsko rješenje), kao ni arzuhala (prijepisa žalbi) niti vakufname.

U sidžilu zeničkog naiba koji se ovdje predstavlja, kao što je već i naznačeno, najviše su zastupljeni bračni ugovori i vjenčanja,¹² koji sadrže imena osoba koji stupaju u brak, imena njihovih očeva ili čak i prezimena, zanimanje ili titulu koju nose, kao i imena njihovih zastupnika. Važan podatak kod vjenčanja je i iznos mehru-lmuedždžela, novca koji je nevjesti obećao mladoženja da slobodno njime raspolaže u slučaju razvoda ili smrti muža. Radi se o važnom podatku koji oslikava materijalni, socijalni ali i društveni položaj i status Bošnjaka zeničkog kraja, te služi kao identifikacijsko sredstvo za proučavanje društveno-ekonomskog položaja u društvenoj strukturi Osmanlijskog carstva. Podatak o zanimanju vezan je i za izučavanje socijalne i poslovne, kao i društvene strukture stanovništva, ali i društveno-političkih prilika i odnosa u zeničkoj nahiji toga vremena.

Site vijesti koje se nalaze u sidžilu zeničkog naiba korisne su u rasvjetljavanju mnogih detalja iz prošlosti grada Zenice i njene okoline, dragocjene u sagledavanju realnosti vremena u kojem se sve to dešava, ali i za izučavanje društveno-ekonomskih, političkih, kulturnih, vjerskih i društvenih prilika i odnosa, te se s pravom smatraju prvorazrednim historijskim izvorima.¹³

Tursko-osmanlijska vojska osvojila je Zenicu i njenu okolinu 1463. godine te je uključila u sastav vilajeta i kadiluka Brod, prema nazivu za istoimenu srednjovjekovnu župu.¹⁴ Prema podacima iz deftera iz 1468-69. godine, zenička nahija obuhvatala je 70 naseljenih mjesta.¹⁵ Njihov najveći broj bio je u okvirima spahijskog timara, zatim 15 naseljenih mjesta pripadalo je timarima posade tvrdog grada Vranduka,¹⁶ a nekoliko sela Bobovcu i Kreševu.¹⁷ Mali trg Zenica pripadao je timarima vrandučke posade.¹⁸ Kasniji turski popisni defter iz 1489. godine spominje da trg Zenica broji 96 domaćinstava, od kojih je bilo osam muslimanskih.¹⁹

¹² SZN (Regeste) str. 1-77.

¹³ Podatke iz sidžila zeničkog naiba prvi je koristio dr Kemal Hrelja, *Zenica i njena okolina*. Izd. "Veselin Masleša" Sarajevo 1957, str. 148.

¹⁴ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela* (Drugo izdanje), "Svjetlost", Sarajevo 1982, str. 125; Dr Adem Handžić, "Nahija Brod krajem XV i početkom XVI vijeka" *Radovi III*, sa simpozijuma: "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura", Zenica 1973, str. 385. Salih Jalimam, *Prošlost Zenice do 1941. godine*, str. 35.

¹⁵ Salih Jalimam, *Prošlost Zenice do 1941. godine*, str. 35.

¹⁶ Salih Jalimam, *Vranduk-kraljevski grad*. Travnik 1996, str. 43.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Adem Handžić, "O organizaciji vojne krajine bosanskog ejaleta u XVII stoljeću", *Prilozi Instituta za istoriju*, XXIII, broj 24, Sarajevo 1988, str. 47, ćir.

Prvi poznati spomen kadiluka Brod je iz 1502. godine kada bosanski valija spominje granice grada Bobovca i u tim okvirima spominje i ovaj kadiluk.²⁰ Prema autoritativnim istraživačima, prvo sjedište kadiluka u XV i XVI vijeku bilo je u Zenici.²¹ U historijskim dokumentima i literaturi kadiluk se često naziva i Bosna-Brod, kao i u ovom sidžilu, najvjerovatnije prema nazivu srednjovjekovne župe Brod koji, opet, etimologijski se vezuje sa rječju brođiti - prijelaz preko rijeke Bosne, tj. most.²² Uz naziv kadiluka, Brod, kasnije je pridodata i riječ Bosna (naziv rijeke) te se tako ovaj kadiluk razlikuje od istoimenog kadiluka (Brod) koji se nalazio u Požeškom sandžaku, koji je inače imao sjedište u Brođu na rijeci Savi.²³

Prema navodima Hazima Šabanovića vilajet Bosna-Brod obuhvatao je sljedeće nahije: Bobovac, Lašva, Brod, Lepenica, Maglaj i Ozren.²⁴ U jednom kasnijem popisu, iz 1530. godine pod imenom kadiluka Bosna-Brod, spomenuta su sljedeća naselja: Bobovac, Sutjeska, Žepče, Maglaj, Vranduk, Tešanj i Doboj.²⁵ Spomenuto je i to da je kadiluk Bosna-Brod sjedište naiba i janjičarskog serdara.²⁶ U historijskoj literaturi pretpostavlja se da u vremenskom intervalu od 1530. do 1557. godine dolazi do premještanja sjedišta kadiluka i kadije iz Zenice u Travnik, a razlozi su vojno-političke, društveno-ekonomske i strateške prirode.²⁷

Prema podacima koje sadrži izvještaj bosanskog biskupa fra Marijana Maravića iz 1655. godine, Zenica je bila kasaba koja je imala "300 turskih kuća i četiri džamije"²⁸, što jasno ukazuje da se mnogo prije konstituisala zenička čaršija sa svim segmentima koji je čine čaršijom - zanatsko-poslovni dio, vjersko-prosvjetni sa džamijama, mektebima, medresom, stambeno-utilitarni dio - te se u kružnom ili lepezastom obliku širila dolinom rijeke Bosne.²⁹

Za topografska istraživanja iz perioda osmanlijske vlasti u zeničkom kraju, kao i samom gradu u vremenu od 1757. do 1760. godine dragocjeni su podaci iz sidžila zeničkog naiba. U ovom sidžilu spomenuta su sljedeća naseljena mjesta u zeničkoj nahiji: Biline, Lučani, Dubravice, Brnik, Baloban,

²⁰ Kemal Hrelja, *Zenica i njena okolina*, str. 62.

²¹ Salih Jalimam, *Prošlost Zenice do 1941. godine*, str. 36.

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ *Kanuni i kanun-name*, Monumenta Turcica I, sv 1, Orijentalni institut, sarajevo 1957., str. 33, bilj. 42.

²⁵ Salih Jalimam, op. cit. str. 36.

²⁶ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, str. 153.

²⁷ Hamdija Kreševljaković - Derviš M. Korkut, *Travnik u prošlosti 1464-1878*. Travnik 1961, str. 23.

²⁸ Archivio di Vaticano, De propagande fide, Miscellanea Bosnia A-5.

²⁹ Salih Jalimam, op. cit. str. 188.

Viteš, Topola, Breznik, Donja Bila, Poljika, Tupolje, Bilura, Sopotnica, Bregovica Gora, Kučići, Vrana, Mošćanica, Gradišće, Gostuče, Lukovine.³⁰ Sidžil zeničkog naiba spominje sljedeća naseljena sela: Puteš, Svinice, Abrinovice, Sopotina, Gora, Donja Vranica, Vranica, Dogled, Bistrica, Čajdraž, Željezno Polje, Gorica, Janjići, Gladovići, Kozarac, Selce, Jezerce, Gornja Višnjica, Gračani, Bučela Gora, Gračanica, Slana, Čukle, Brajković, Tepulje, Ričice, Drin, Lučani, selo Kakanj, Banjica, Mutnica, Poiske, Ranice, Klopci, Papratnica, Kopavice, Boska, Gornja Zenica, Grm, Stranjani, Podbrđe.³¹ Među džematima spominju se: Babinja (Babina), Gučeva, Kučeva i Ribnica.³²

U samoj Zenici spominju se sljedeće mahale: Čaršija, Bilino polje, Ormar mahala, mahala Sekban, mahala Vrtelica, mahala Tugna, mahala Bukovica, Džemaat Odmod, džemaat Osman Čelebije, te naselja: Crkvice, Mokošnica i Kamberovići.³³

U ovom vremenskom intervalu na mjestu naiba u zeničkoj nahiji spominju se sljedeće ličnosti: Mustafa-efendija³⁴ Omer-efendija, Ibrahim i Omer-efendija Behram.³⁵

Dužnosti zeničkog naiba definisane su u muraseli kadije kadiluka Bosna-Brod (Travnik) Ahmed-efendije od 25. ševvala 1170. godine (13. juli 1757. godine) u kojoj se kaže da naib mora izvršavati šerijatske propise i popisivati stvari poginulih ili umrlih vojnika i razdjeljivati ih među nasljednicima.³⁶

Ali već je ranije napomenuto da se najveći dio obaveza naiba zeničke nahije odnosio na sklapanje brakova u zeničkoj nahiji, te se među prisutnima - zastupnici, svjedoci, mladoženja, mlada, ili nekom drugom prigodom, spominje niz ličnosti koje su radile ili djelovale u administraciji naiba ili osmanlijske uprave, ili su obavljali neke značajnije funkcije u društvenom, političkom, ekonomskom, vjerskom ili vojnom životu. Među njima izdvojamo sljedeće: Mehmed-aga, serdengečtija³⁷, Ahmed-efendija, muderris³⁸, Husein-baša, odoša³⁹, Salih-efendija, kadija⁴⁰, serdari su:

³⁰ SZN, list 7v, dok. 3, 9v, dok. 4, 15r, 21r, 23, r, 25r, 25r, 30r, etc.

³¹ Isto.

³² Isto.

³³ Isto.

³⁴ Salih Jalimam, op. cit. str. 44.

³⁵ Isto.

³⁶ H. Kreševljaković – D. M. Korkut, *Travnik 1464-1878*, str. 23-24.

³⁷ SZN, list 25v, dok. 4.

³⁸ SZN, list 25v, dok. 3.

³⁹ SZN, list 25v, dok. 1.

⁴⁰ SZN, list 20r, dok. 1.

Ibrahim-baša, Mustafa-aga, Omer-aga, koji se navodi u sidžilu zeničkog naiba i kao "bivši serdar", Salih-aga, Mulla Mehmed, katib⁴¹, a kao ajani su spomenuti: Ibrahim-baša i Mehmed efendija Ahmed-aga-zade⁴², Ahmed-aga, terdžuman⁴³, Redžep vojvoda⁴⁴, Omer-aga, kapetan; spomenuta su i dva čauša: Ismail i Abdi-zade Ahmed⁴⁵.

U sidžilu zeničkog naiba navedeno je i više mujezina: Mahmud-baša, Mulla Omer, Mulla Bekir; dizdari su: Omer, sin Ahmed-age i Ahmed-aga; Husein je starješina mahale Ormar u Zenici, kao muhziri⁴⁶ su spomenuti: Husein-baša, Hasan-baša, Ibrahim-baša a kao džizjedar⁴⁷ spomenut je Mustafa-aga.

Među znamenitim ličnostima Zenice u sidžil zeničkog naiba navode se i buljukbaše: Alija, Ahmed, Mehmed-baša iz Čaršije, zatim više hodža: Hasan-hodža, Ismail, Hasan-aga, Omer, Junus, Ali-hodža, Džafer, Hajdar-hodža, Husein, Ibrahim, Mehmed-beg, Mehmed, Mulla Ali, Muharem, Mustafa i imam Osman efendija.⁴⁸ Uglavnom se radi o vijestima u kojima su spomenute ličnosti učestvovala pri vjenčanju ili nekom drugom poslu, ali i njihovo navođenje oslikava život u gradu Zenici i njen društveni status.

Prema podacima iz sidžila zeničkog naiba saznaje se da je većinsko stanovništvo u Zenici bilo bošnjačko, samo se u jednoj vijesti spominju "nevjernici" (nemuslimani, i to iz Duvna) tačnije je napisano Hrvati⁴⁹. Zanimljivo je spomenuti i to da su vjenčanje pred naibom obavljali i Cigani zeničkog kraja i to još više dopunjava sliku društvenog života⁵⁰.

Krajem XVII i tokom XVIII vijeka Osmanlijsko carstvo vodilo je mnoge ratove, uspješne ali često i bezuspješne, koji su, pored ostalog, iscrpili stanovništvo ovog mnogoljudnog carstva. Porazi su imali svog posebnog odraza na promjeni društvenih prilika u Bosni i Hercegovini sredinom XVIII vijeka, gdje se evidentna politička nestabilnost manifestuje i kroz pojavu anarhije, pljačke i otimačine, siromaštva i skitničarenja. Posebno je apostrofirana pojava skitnica, čiju masovnu pojavu i štetne posljedice spominje i bujruldiya bosanskog vezira Sopa Salan Ćamili Ahmed-paše upućena 16. džumadel-uhra 1170. godine (8. marta 1757. godine) zeničkom

⁴¹ SZN, list 30r, dok. 1.

⁴² SZN, list 23r, dok. 3, 23v, dok. 2, 30v, dok. 1, 20v, dok. 4.

⁴³ SZN, list 30v, dok. 2.

⁴⁴ SZN, list 24r, dok. 2, list 24r, dok. 3, 25v, dok. 1.

⁴⁵ SZN, list 20v, dok. 4.

⁴⁶ SZN, list 28r, dok. 4.

⁴⁷ SZN, list 5r, dok. 4.

⁴⁸ SZN, list 30v, dok. 1, 28v, dok. 1, 25v, dok. 3, 27v, dok. 2, 28r, dok. 3, 22v, dok. 1, 11r, dok. 4, 24r, dok. 2, 24r, dok. 2.

⁴⁹ SZN, list 31r, dok. 1.

⁵⁰ SZN, list 15r, dok. 1.

naibu Omer efendiji i janjičarskim serdarima. Posebno se ukazuje na pojavu skitnica koji žive izvan Travnika i Zenice "i stanovništvu nanose nevolje i štetu".⁵¹ Istovremeno, naredeno je da se niko ne može nastaniti u travničkoj i zeničkoj nahiji a da nema određena posla i nalaže se naibu da o tome posebno opomene stanovništvo. Ako se i poslije ove naredbe evidentira pojava skitnica i skitničarenja, nalaže se da se takvi odmah uhapsu i kazne i da se o tome pošalje ilam.⁵²

Jedna od posljedica unutrašnjeg društvenog raslojavanja je i ojačavanje - kako ekonomsko, političko tako i društveno - dijela bosanskog vojničkog plemstva ali još žešći efekti su pojava nereda, pobuna, pljački i otimačina, kao i ubistava iz koristoljublja. Kao ilustracija ovome zanimljiva je žalba Muharem hodže, koja u mnogim svojim dijelovima jasno ukazuje na moralnu destrukciju sredinom XVIII vijeka u zeničkom kraju. Naime, dvije godine stanovnici mahale Vrtelice u Zenici odbijaju plaćati ovom mualimu materijalnu nadoknadu za njegov rad u sibjan-mektebu u ovoj mahali.⁵³

Odras društvenih raslojavanja i anarhičnih situacija su i fizički napadi na život i imovinu u kojima ponekad učestvuju i ličnosti iz vjerskog i društvenog života. Prema podacima iz tužbe koju je uputio zeničkom naibu Ahmed iz Ormar mahale u Zenici, ženu mu Hatidžu napali su i ranili Husein, starješina mahale Ormar iz Zenice, mujezin Mahmud i drugi Husein i tako "nanijeli teški zulum"⁵⁴. Prema drugoj vijesti, Sulejman iz sela Dusine tvrdi da su ga napali Ismail-baša i nekoliko njegovih drugova, zaprijetili mu puškom te mu oteli stvari i životinje. U sidžilu zeničkog naiba evidentirano je još primjera otimačine, pljačke ili ubistava, što se desilo u Zenici ili njenoj okolini, a koji su slika i prilika poremećaja društvenih odnosa sredinom XVIII vijeka.

Za društveno-ekonomske odnose u zeničkoj nahiji sredinom XVIII vijeka moguće je naći dovoljno podataka u brojnim i čestim porezima, kao i nizu drugih nameta koji su propisivani periodično, planski ili neplanski. Sigurno da je brojnost takvih nameta slika određenih poremećaja u društvenoj strukturi; sam način prikupljanja, kao i materijalne prinadležnosti koje su se tražile, jedan su od osnovnih uzroka nezadovoljstva, nemira, pljački, pobuna i pojave skitničenja u bosanskom pašaluku sredinom XVIII vijeka. Jedan od najčešće spominjanih poreza u sidžilu zeničkog naiba je taksit, porež čija je isključiva namjena bila za izdržavanje bosanskog vezira i njegovog dvora kao i travničkog kadije i zeničkog naiba. Prikupljao se polugodišnje i zvao se ljetni i zimski obrok.⁵⁵ Bujruđijom od 1. redžepa 1170. godine (22.mart 1757. godine) bosanski vezir Sopa Salan Ćamil Ahmed-paša upućenom travničkom

⁵¹ SZN, list 2v, dok. 1.

⁵² Isto.

⁵³ SZN, list 2v, dok. 2.

⁵⁴ SZN, list 5, v. dok. 2.

⁵⁵ Isto.

kadiji, vilajetskim ajanima i ljudima od zvanja naređuje da se u skladu sa ranijom pusolom (potvrdom) koja je prije upućena razreže porez čija će prikupljena polovina biti isporučena zeničkoj nahiji. Prema istoj bujruhdiji, na zeničku nahiju su se odnosili prihodi od mubaširije, troškova sudnice i drugi troškovi određeni ranijim bujruhdijama i defterima i to: 482 groša i još 5 groša tahsildarije, što je ukupno 487 groša.⁵⁶

Povodom ove bujruhdije kadija kadiluka Bosna-Brod (Travnik) Ahmed izdao je muraselu, te je uputio zeničkom naibu Mustafa efendiji, ajanima i ljudima od zvanja 13. redžepa 1170. godine (4. aprila 1757. godine), kojom se tačno određuje količina mesa za siromašne, kao i pšenice, ječma i zobi što za iste treba prikupiti.⁵⁷ Zanimljiv problem nastao je sa stanovnicima sela Gračanica kod Zenice, koji su tvrdili da su carskim fermanom oslobođeni državnog poreza zbog toga što se brinu za skelu na rijeci Bosni kod njihova sela, ali pošto su i druga sela plaćala porez određeno je da to rade i stanovnici sela Gračanica.⁵⁸

Zimska rata poreza taksit-i šitaije, po sidžilu zeničkog naiba ubirala se poslije 1. sefera (iza 15. oktobra) i opet je polovina prikupljenog pripadala zeničkoj nahiji ili brojčano 100 šinika pšenice, 100 šinika ječma, i 100 šinika zobi.⁵⁹

Prema bujruhdiji bosanskog vezira hadži Mehmed-paše Kukavice od 21. rebiul-evvela 1171. godine (3. decembar 1757. godine)⁶⁰ upućenoj travničkom kadiji Ishak Mahiru, zabitima i ajanima naređuje se da se razreže i prikupi jedna trećina taksita i to na osnovu potvrde koja je ranije upućena. Ukupna suma novca koja se trebala prikupiti je 900 groša a jedna trećina je 300 groša,⁶¹ te je prikupljeni porez trebalo predati službeniku koji je za to bio zadužen. Sidžil zeničkog naiba daje podatke o još jednom vanrednom porezu. Naime, prema bujruhdiji travničkog muteselima Ali efendije upućenoj zeničkom naibu, serdaru i ajanima naređeno im je da se iz zeničke nahije prikupi i pošalje 409 groša i 23 akče na ime opravke vezirovog dvora u Travniku.⁶²

Među poreze o kojima ima podataka u sidžilu zeničkog naiba spada i kušlakija (travarina), porez koji se ubirao krajem ljeta. Bujruhdijom od 12. rebiul-ahira 1173. godine (3. decembra 1759. godine) bosanski vezir hadži Mehmed-paša Kukavica podsjeća kadiju kadiluka Bosna-Brod (Travnik) Ishaka Mahira, zeničkog naiba, zabite i vilajetske ajane na obaveze po ovom

⁵⁶ SZN, list 2r, dok. 2.

⁵⁷ SZN, list 75, dok. 2.

⁵⁸ SZN, list 1v, dok. 2.

⁵⁹ SZN, list 7r, dok. 3.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ SZN, list 12r, dok. 3.

⁶² Isto.

porezu.⁶³ Uz ovu naredbu zanimljivo je istaknuti konstataciju da je stanovništvo zeničke nahije dosta siromašno, naređuje se da se iz travničke nahije prikupi i šalje svaki mjesec po 25.000 oka slame i sijena dok iz zeničke nahije samo 20 oka, prema razrezu ovog poreza.⁶⁴

Prema podacima iz sidžila zeničkog naiba, evidentiran je i porez koji se ubire "prema ranijim običajima", koji se ipak prikupljao i slao po naredbi, što se izričito pokazuje i u bujruđiji upućenoj travničkom kadiji, muteselimu Ali-efendiji, zabitima i ajanima.⁶⁵ Naime, prilikom odlaska bosanskog vezira hadži Mehmed-paše Kukavice iz Sarajeva u Travnik, što je padalo u dan 15. džumadel-ula 1171. godine (25. januar 1757. godine) bilo je potrebno iz travničke i zeničke nahije poslati za prijenos stvari i ljudi 300 konja i da se iz državne blagajne plati za svakog konja po 40 para.⁶⁶

Potrebno je spomenuti i to da se za podmirivanje svakodnevnih potreba rezidencije bosanskog vezira u Travniku prikupljao porez po ovom istom obrazcu "stari običaji". U bujruđiji bosanskog vezira Sopa Salan Ćamili Ahmed-paše od 23. ševvala 1170. godine (11. juli 1757. godine) upućenoj kadiji kadiluka Bosne-Brod (Travnik) Ishaku Mahiru, vilajetskim ajanima, ljudima od zvanja i seoskim vođama naređeno je da stanovnici nahija Travnik i Zenica, prema starim običajima daju za ishranu vezirovih konja sijeno i slamu. Isto tako je u ovoj naredbi naglašeno "sada je vrijeme da se odredi koliko će koje selo davati". Naređeno je da se ovo odredi i prikupi, te pošalje službeniku koji je za to zadužen.⁶⁷

U povodu trodnevnog boravka bosanskog vezira u menzili i povodom troškova koji su tom prigodom nastali, kadija kadiluka Bosna-Brod (Travnik) uputio je muraselu u kojoj je tačno izračunato da su troškovi 362.140 akči a polovinu 181.070 akči trebaju prikupiti u zeničkoj nahiji i to hitno, bez ikakvog odlaganja, prikupljena materijalna sredstva poslati i predati službeniku koji je u vezirovom dvoru za to zadužen.⁶⁸ Uz ovo treba spomenuti i kao novonastale troškove i to da je zenički naib primio tezkiru čehaje Omera iz vezirove rezidencije u Travniku, kojom ga obavještava da će u Zenici boraviti jednu noć bosanski vezir te je potrebno obezbijediti konak i hranu.⁶⁹

Prema muraseli Mustafe Hafiz-zade, kadije kadiluka Bosna-Brod (Travnik) upućenoj zeničkom naibu Omer-efendiji 5. rebiul-ahira 1176. godine (24. oktobra 1762. godine) određuje se prikupljanje taksit-i šitaije za

⁶³ SZN, list 17, r. dok. 3.

⁶⁴ SZN, list 19r, dok. 1.

⁶⁵ SZN, list 20r, dok. 3.

⁶⁶ SZN, list 20r, dok. 4.

⁶⁷ SZN, list 2v, dok. 3.

⁶⁸ SZN, list 5r, dok. 3.

⁶⁹ SZN, list 6r, dok. 4.

1176. godinu i porez je određen po istom obrazcu kao i za prethodne godine.⁷⁰ Isti kadija, Mustafa Hafiz-zade uputio je muraselu zeničkom naibu Omer efendiji kojom mu naređuje da za potrebe travničke menzilhane treba prikupiti 1.400 groša od čega je zenička nahija obavezna da prikupi polovinu.⁷¹

Postojao je još jedan evidentiran namet na stanovništvo zeničke nahije; naime, bujruldijom bosanskog vezira Maldovan Ali-paše od 9. džumadel-ula 1178. godine (4. novembra 1764. godine) upućenom zeničkom naibu Omer efendiji, naređuje se da pri opravci mosta na rijeci Bosni u Zenici spahije treba da daju građevno drvo, što nije protivno ranijim običajima, iako su zeničke spahije tvrdile da je taj namet nasilje.⁷²

Zanimljivo je ukazati i na nešto što je napisano u bujruldiji od 12. redžepa 1170. godine (2. aprila 1757. godine) kojom se naređuje kadiji kadiluka Bosna-Brod (Travnik) da se 3.000 oka mesa razdijeli sirotinji.⁷³ Spomenuti kadija Ahmed posebnom muraselom od 13. redžepa 1170. godine (3. april 1757. godine) upućenom zeničkom naibu Mustafa-efendiji potvrdio je da polovina od ukupne mase mesa, 1.500 oka, treba da se podijeli sirotinji u zeničkoj nahiji.⁷⁴

Prema podacima iz sidžila zeničkog naiba, izgleda da su najčešći zakupci poreza u zeničkoj nahiji bili vojne starješine, prije svih serdari, koji su na različite načine obavljali taj posao. U prikupljanju poreza bili su nemilosrdni, nisu bježali ni od prinude ali ni pokušaja raznih malverzacija. O tome se nešto može saznati i iz žalbe stanovnika sela Gračanica iz okoline Zenice, kojima su neki službenici koji su prikupljali porez i ajani iz zeničke nahije uveli porez ali je beskompromisnim gestom bosanski vezir Sopa Salam Čamili Ahmed-paša bujruldijom od džumadel-evvela 1170. godine (1757. godine) to zabranio i porez ukinuo.⁷⁵ Ima u sidžilu dovoljno naznaka o još ponekom sličnom gestu, jer su se prilikom ubiranja poreza i drugih obaveza činile raznorazne zloupotrebe i prisile, što je samo odraz već ranije spomenute društvene destrukcije.

Treba napomenuti da se poštanskom saobraćaju, pored ostalog, u Osmanlijskom carstvu posvećivala posebna pažnja. Menzilhane (poštanske stanice) su se nalazile u gradovima, skoro svim većim naseljenim mjestima, duž važnih i značajnih saobraćajnica, znači na prostoru cijelog carstva na ključnim mjestima, te su svojom razgranatom mrežom povezivale sva važna i značajna mjesta od Jedrena preko Rumelije, Beograda, Bosne do Skadra.

⁷⁰ SZN, list 7r, dok. 1.

⁷¹ SZN, list 9r, dok. 1.

⁷² SZN, list 26v, dok. 1.

⁷³ SZN, list 26v, dok. 2.

⁷⁴ SZN, list 27r, dok. 1.

⁷⁵ SZN, list 1v, dok. 1.

Prema nepotpunim historijskim izvorima u Zenici je od perioda dolaska Turaka djelovala menzilhana prema čijim se obavezama posebno odnosio bosanski vezir, travnički kadija i zenički naib. Podaci iz bujruđije od 25. rebiul-ahira 1170. godine (14. januar 1756. godine) to jasno dokumentuju. Naime, bosanski vezir Sopa Salan Ćamili Ahmed-paša naredio je kadiji kadiluka Bosna-Brod (Travnik) Ahmedu, travničkom muteselimu Mehmed-begu, ajanima, zabitima i serdarima da prema priloženom defteru pomognu izdržavanje zeničke menzilhane. Potrebe su bile sljedeće: hljeba - 1780 komada, specijalnog hljeba - 50 komada, pirinča - 238 oka, masla - 98 oka, mesa - 448 oka, drva - 23 tovara, meda - 21 oka, specijalnog brašna - 420 oke, nišeste - 6 oka, mekinja - 25 oka, povrća - 180 oka, nohuta - 7 oka, sirćeta - 20 oka, luka - 60 oka, sira - 10 oka, voštanih svijeća - 23 komada, kokoši - 33 komada, lojanih svijeća - 23 komada, kahve - 15 oka, ogrijevnog drveta - 250 tovara, ćumura - 200 oka, luča - 500 oka, trave - 7.000 oka, ječma - 100 šinika, konja za komoru - 250 komada, pješaka - 50, konjanika - 12.⁷⁶ Nešto kasnije u sidžilu zeničkog naiba potvrđeno je da je za potrebe zeničke menzilhane predata hrana prema priloženom defteru.⁷⁷

Posebnim defterom utvrđeni su troškovi neophodni za izdržavanje konaka u menzilhani u Zenici, a ustvari prema odredbama bosanskog vezira Sopa Salan Ćamili Ahmed-paše i njegovom bujruđijom od 17. muharema 1171. godine (1. oktobar 1757. godine) ukupna svota koja se izdvajala je 123.919 akči.

Sidžil zeničkog naiba plastičnije slika izdatke koji su nastajali prilikom putovanja bosanskih vezira iz Travnika prema Sarajevu. Bujruđijom od 14. muharema 1171. godine (28. septembar 1757. godine) upućenom kadiji kadiluka Bosna-Brod (Travnik) Jahji, muteselimu Ali-efendiji, serdaru, zabitima i ajanima naređeno je da je za prijenos stvari bosanskog vezira iz nahija Travnik i Zenica potrebno poslati 300 mađarskih konja za zakup za ovu priliku i to će se platiti iz državne blagajne.⁷⁸ Nešto kasnije, kadija kadiluka Bosna-Brod Jahja uputio je dopis travničkom kajmekamu 24. rebiul-evvela 1171. godine (6. decembra 1757. godine) kojim ga obavještava da je za prijenos hrane iz Travnika u Sarajevo za potrebe bosanskog vezira i njegovu rezidenciju potrebno poslati 100 konja iz Travnika i 100 konja iz zeničke nahije. Za svakog će se konja platiti po 40 para iz državne blagajne.⁷⁹

Navođenjem samo ova dva primjera, kao i nekih ranije spomenutih, pokazuje se da je u zeničkoj nahiji, kao i u travničkoj bilo posebno razvijeno konjogojstvo iz prostog razloga što je konj u ovom periodu predstavljao glavno prevozno i vučno sredstvo, kao i način komunikacije i veze, te je tim

⁷⁶ SZN, list 7r, dok. 3.

⁷⁷ SZN, list 6v, dok. 1.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ SZN, list 11v, dok. 1.

povodom bilo neophodno razvijati i zanate koji su direktno ili posredno bili vezani za konje.

Prema podacima iz sidžila zeničkog naiba moguće je identifikovati, neposrednim ili posrednim putem, desetine zanata različitog tipa u Zenici i njenoj okolini, čak i imena pojedinih zanatlija. Među najrasprostranjenijim su tradicionalno oni koji su privređivali za porodicu, a to su kovači, nablanti (potkivači konja), berberi, koji su se istovremeno bavili i liječenjem, imenom spomenuti: Bekir-baša, Omer, Mehmed-baša, i Hasan-baša, mutapčije: Ali-baša iz Čaršije, Alija, te mesari, abadžije (suknari), ekmeščije (pekari), kuhari i drugi.

Od evidentiranih građevina, sakralnih i profanih, malo njih se spominje u sidžilu zeničkog naiba; tako se u jednoj vijesti posredno spominje sibjan-mekteb u mahali Vrtelica u Zenici⁸⁰, zatim menzilhana u Zenici,⁸¹ skela na rijeci Bosni kod sela Gračanica⁸², konak uz menzilhanu⁸³, opravka mosta na rijeci Bosni.⁸⁴

Osmanlijsko carstvo je tokom viševjekovne vladavine ostavilo bogate tragove materijalne prirode u gradu Zenici i njenoj bližoj okolini, ali ostali su i pisani dokumenti koji to vrijeme potpunije objašnjavaju. Podaci iz sidžila zeničkog naiba, koji se ovom prigodom po prvi put nude javnosti, sa svim nedostacima koje ovakva vrsta historijske građe sobom nosi. Činjenicama, ponekad marginalnim, neznatnim i često nepotpunim, dovoljni su da oslikaju prošlost grada Zenice, njene bliže i dalje okoline u periodu 1757-1760. godine. Ponuđeni u ovakvom pregledu sigurno su dovoljno posticajni za dalja istraživanja zeničkog kraja.

⁸⁰ SZN, list 2v, dok. 2.

⁸¹ SZN, list 11v, dok. 1.

⁸² SZN, list 4v, dok. 2.

⁸³ SZN, list 8r, dok. 1.

⁸⁴ SZN, list 19r, dok. 3.

SIDŽIL ZENIČKOG NAIBA KAO IZVOR ZA HISTORIJU ZENICE

R e z i m e

Sidžil zeničkog naiba koji se u ovom tekstu predstavlja javnosti važne i dragocjene podatke za izučavanje političke, ekonomske, društvene, kulturne i vojne historije ne samo Zenice i njene okoline nego i Visokog, Travnika, Žepča, Kaknja, Duvna i Sarajeva u vremenu od 1757. do 1760. godine. Posebna važnost je u činjenici da se o ovom periodu zeničke historije ništa i ne zna, te se vijestima iz ove zbirke dokumenata mnogo toga tek sada identifikuje.

Riječ je o sidžilu broj 22 iz Orijentalnog instituta u Sarajevu koji predstavlja kontinuiranu cjelinu i sadrži 182 dokumenta od kojih najviše je onih koji se odnose na vjenčanja - 112, zatim 31 bujruhdija, 12 žalbi, 8 murasela, po 3 deftera, ilama i potvrde, te po dva popisa troškova tezkire, popis taksit-i šitaije, dok se ostali dokumenti odnose na različite predmete i pojave, što se inače rješavalo pred zeničkim naibom. Original sidžila izgorio je 1992. godine tokom agresije na BiH, ali su se sačuvale njegove fotokopije.

Podaci koji su sadržani u sidžilu zeničkog naiba broj 22 dragocjeni su i nezaobilazni historijski izvori za proučavanje prošlosti Zenice i njene okoline na skoro svim poljima djelovanja.

THE SIĞIL OF THE ZENICA NAIB (1170-1173)
AS A HISTORICAL SOURCE

S u m m a r y

This siğil represents the protocol of the Zenica naib who was an authorised representative of the Travnik qadi. It does not represent a continuous entity, however, but a collection composed of several parts. The first document dates from 1170 (1757.) and the last one from 1178. (1765.). It contains 182 documents of different contents: 14 sultans' documents 31 bujruhdias, 9 muraseles of the Travnik qadi, 3 ilams, 112 matrimonial contracts, 3 testamentary verdicts, as well as other documents concerning different affairs and events.

The data contained in this siğil and in the other preserved sigils are an unavoidable source for studying the past of Zenica and for the study of cultural, economic, social and political history of that region.

The original document from the Institut of Oriental Studies in Sarajevo was burnt down in 1992. during the aggression on Bosnia-Herzegovina. Photocopies are in property of the autor.

اسم آن فاطمة زوج اولی ابو تراب زین العابدین
 من زوجه اعلیٰ ابی و کشفوا احوال او بیستوه که در تمام شهرت او
 و ساندند تا اولاد او بود ابو جعفر حسین نام
 الشهادت و باقیست فرزندش محمد نام او و از هم بیست و یک نفر
 ثابت اولادند بیست و یک شرح در اول کتاب مندرج است
 کفر از من صاحب کتاب المولد
 الزوج الکی الطلب الشیب بل بر این مختصر عن قرب بانیک و کید و کید
 عن بانیک و الوجود المکتوم الطلمة المظلمة فاطمة المکتومة بیست و یک
 نام مطلقه و کیدها عن ابراهیم عمه لوجان بنیتهما ده حسین بنیتهما
 عن لوجان و فتنه بنیتهما ابراهیم عمه لوجان و المهر المومل
 بیست و یک سوره در حدیث الاصح ۱۱۷۳
 حصی جوهر نام پسرش مهمل المولد ابراهیم بن علیان
 زوجه اولی ابو تراب زین العابدین که شهادت از او بنیتهما
 الزوج العالی النکی الکی علی ابن حسین عن خدیجه تراویک علی قریب
 و الوجود المکتوم الطلمة المظلمة عایشه بنت جعفر ان کتبه بقره
 و کیدها احمد اخاه زین العابدین و کیدها صالح بن یوسف
 علی قریب و قرابته المهر المومل ... بیست و یک سوره در حدیث الاصح
 عاتق اسم دار حسن المولد محمد ابراهیم
 از روح المانی الطلمة من شاد ام شاد ابن عباس عن مدینه اتر و نیک
 و کیدها احمد اخاه زین العابدین و کیدها صالح بن یوسف
 عن فتنه ابن جعفر علی محمد بنیتهما و کیدها عتقها محمد بنیتهما
 صالح بن یوسف و کیدها عن محمد بنیتهما و المهر المومل بیست و یک سوره
 در حدیث الاصح
 اسم احمد المولد ابو علی فتنه نام او علی
 از روح المانی الطلمة من حسن بن مطلق عن خواجه علی کلمه بود که حضرت فتنه
 و الزوجه المکتومة المکتومة المکتومة المکتومة المکتومة المکتومة
 ابن علیان عن ابن محمد عن ثاب و بیتهما ده فتنه نام او محمد بنیتهما
 و عاتقها المهر المومل ... بیست و یک سوره در حدیث الاصح
 عاتق احمد بن علی فتنه نام او علی
 از روح المانی الطلمة من حسن بن مطلق عن خواجه علی کلمه بود که حضرت فتنه
 و الزوجه المکتومة المکتومة المکتومة المکتومة المکتومة المکتومة
 ابن علیان عن ابن محمد عن ثاب و بیتهما ده فتنه نام او محمد بنیتهما
 و عاتقها المهر المومل ... بیست و یک سوره در حدیث الاصح
 عاتق احمد بن علی فتنه نام او علی

از روح المانی الطلمة من حسن بن مطلق عن خواجه علی کلمه بود که حضرت فتنه
 و الزوجه المکتومة المکتومة المکتومة المکتومة المکتومة المکتومة
 ابن علیان عن ابن محمد عن ثاب و بیتهما ده فتنه نام او محمد بنیتهما
 و عاتقها المهر المومل ... بیست و یک سوره در حدیث الاصح
 عاتق احمد بن علی فتنه نام او علی

